

II.MEŞRÛTIYET DÖNEMİNDE BEYÂNÜ'L-HAK DERGİSİNDEKİ BAZI GÖRÜŞ VE DÜŞÜNCELER ÜZERİNE

Doç. Dr. Ramazan BOYACIOĞU*

Dînî konularda olduğu kadar siyasî, sosyal, ilmî, edebî, ahlâkî, fikrî, tarihî, kültürel vs. konularda da yazılar yazılan bu dergide¹, en fazla yazı yazarlar arasında Mustafa Sabri, Küçük Hamdi (Elmalılı Muhammet Hamdi), Hüseyin Hâzım, İbn Hâzım Ferîd, Ahmet Şîrânî, Sultankaleli İbnürrahmi Ali Tayyar, Fatih Dersiâmlarından İskilibli Mehmet Atıf, Demirhisarlı Hâfız Hüseyin ve Hâfız Mehmet, Ermenekli Mustafa Saffet, Ünyeli Ali Rıza, Kastamonulu Sofuzâde Mehmet Tevfik, Harputluzâde Akşehirli Mustafa, Bâyezîd Dersiâmlarından Nevşehirli İbrahim gibi pekçok kişi göze çarpmaktadır.

Tarihle ilgili yazılarda ise "*Tarih-i İslâm Sahaifinden*" başlığı altında Tahiru'l-Mevlevî görülmektedir.

Biz bu araştırmamızda, adı geçen dergideki, II. Meşrûtiyet döneminin en çok tartışılan konuları olan, başta yönetim şekli konusunda, ulemânın, istibdât ve Meşrûtiyet ile ilgili görüş ve düşünceleri olmak üzere; hilâfet ve şeyhülislâmlığı nasıl değerlendirdiklerine, yine o dönemde uzun uzun tartışılan Panislamizm, Osmanlıcılık, Türkçülük düşüncesine nasıl baktıklarına yer verdik. Diğer konulara ise girmedik. Yalnız Mustafa Sabri'nin, öteki makalelerinin yanında, özellikle "*Dîn-i İslâm'da Hedef-i Münakaşa Olan Mesâil*" başlıklı değişik sayılardaki makalelerinde: Çok evlilik, tesettür, boşanma, faiz, sigorta, kumar, veraset, zekat, namaz, çalgı, resim, heykel, müzik, kadın hakları, kadınların erkeklerle eşit olup olmadıkları, kölelik, Kur'an ve fen, mantık vs. gibi pekçok konuda görüşlerini açıkladığını gördük.

A- İstibdâtla İlgili Görüşler

Cemiyet-i İlmiye ulemâsı, yedi cilt olan bu derginin, özellikle birinci cildinde işledikleri konularda istibdât üzerinde uzun uzun durmuşlardır. İstibdâtın ne

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Beyânü'l-Hak Dergisi hakkında geniş bilgi için bkz. Ramazan Boyacıoğlu, "Beyânü'l-Hak'ta Ulema, Siyaset ve Medrese", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi II, s. 47-48

olduğunu, nasıl çıktığını ve II.Abdülhamit dönemindeki durumunu anlatmışlardır. Bu anlatımlarda II.Abdülhamit yönetimiyle ilgili olarak sert bir dil kullanılmıştır.

Hüseyin Hâzım "*İstibdât-Dîn*" adlı makalesinde, istibdâtın sözlük anlamını "*danışmanın vâcip olduğu yerde insanın kendi görüşüyle hareket etmesidir*", şeklinde açıklar. Siyasetteki anlamını ise: "*Bir kişinin ya da toplumun, milletin hukukunu korumayı ümmetin ortak işlerini veya halk sınıflarını aklına ve hayaline getirmiyerek yalnız kendi heveslerine uyarak yönetimde bulunmasıdır*" şeklinde belirtir. Mutlak bir hükümeti de: "*Zamanının işlerini istediği gibi keyfince yöneten, karşısında maddi ve manevi hiçbir koruma gücü taşımayan hükümete istibdât hükümeti denir.*" dedikten sonra hükümetteki istibdâtın ortaya çıkışını da: "*Hükümet bir şeriata veya kanuna ya da halkın isteklerine göre hareket etmekle sorumlu olduğu halde bilinen temel kanunları yalnız kendi hareketleriyle ortadan kaldırma yetki ve gücüne sahip olduğunu gösterirse hükümette istibdât ortaya çıkar.*"² şeklinde dile getirir.

Bir başka makalesinde ise, istibdâtı "*dünyada uygulama alanına gelebilecek bütün kötülüklerin tek kaynağı olarak*" nitelendirir.³

O, İstibdâda karşı ilk çıkışı eski Yunan bilginlerine bağlar ve açıklar:

"İstibdâtı kökünden söküp atma konusunda ilk çığırı açan Yunan bilginleri olmuştur. Yunan bilginleri istibdâtı yayma varlığı gösteren hükümdarlarına siyasi yönetimde oylamaya katılmayı kabul ettirebilmek için Asurluların öteden beri canı gibi sakladıkları "ulhiyyete iştirak" inancını Mısır-Yunan masallarına karıştırarak bu inancı halka aşıladılar. Bu yeni mezhebin hükmüne göre de meselâ adalet, savaş, deniz işlerine bakmak gibi tedbirlerde ve dünyanın kaderini ilgilendiren konularda her biri ayrı ayrı düşünülüp yerleştirilen yaygın tanrılar oluşturdular. Her konuda gözetim hakkına sahip olan bu tanrılar arasında ihtilaf çıktığı zaman tercih hakkı yalnız tanrılar tanrısına aitti.

Yunan filozofları sahip oldukları dil düzgünlüğü ve yaptıkları büyüleyici açıklamaları ile, ortaya yeni konulan bu inancı, halk zihninde istedikleri gibi yerleştirdikten sonra; zorbaları, tek başına buldukları istibdât makamından indirmek, yeryüzünün yönetimini de aynı gökyüzünün yönetimi gibi ortak eller yoluyla yönetmek isteğine, halkı kolayca inandırmışlardı.

Fakat Yunan bilginlerinin, özgürlüğü sağlamlaştırma ve istibdâtı kökten söküp atma düşüncesi ve istibdât korkusu ile ortaya koydukları bu karanlık ve putperestlik

² Beyânü'l-Hak, s. 580

³ Beyânü'l-Hak, s. 1169

hile, batil olduğundan, öngörülen menfaatlerden daha büyük zararlı sonuçlar doğurmuştur.

Halk arasında bu putperestlik inancının yayılması üzerine büyük ölçüdeki ilahi güçlerden bir şey iddia etmek kapısı açılmış olduğundan papazlar, papalar, hatasız ve günahsızlar, kutsallığı ellerinde bulunduranlar, ruhbanlar gibi ilahi sıfatlarla vasıflananlar ortaya çıkmıştı.

Sonunda bu yanlış inanç öyle bir göz kamaştırıcı hızla çevreye yayılmıştır ki çok kısa bir zamanda istibdâtın yardımcıları yer yer baş göstermiş, koca bir ordu halini almıştır⁴.

İstibdâtla ilgili Hüseyin Hâzım'ın bu açıklamalarından sonra II. Abdülhamit yönetimiyle ilgili olarak Mustafa Sabri Efendi "*Beyânü'l-Hak Mesleği*" başlıklı makalesinin bir bölümünde; Yüce şeriatta "*iyiliği emretme kötülükten alı koyma*" emriyle kutsal bir görevin olduğunu, bu görevin de ulemânın üzerinde bulunduğunu belirtir:

"Onbir Temmuzda geçmiş zaman makberine defnettığımız istibdât devri, münker devriydi. Bu münkeri ortadan kaldırmak için gereken ilk çalışmayı yapma, yani etken güce rehberlik etme görevi ulemâya ait iken biz, vaktiyle görevimizi ne yazık ki yerine getiremediğimizden bu meşru görevi şanlı askerlerimizle İttihat ve Terakki Cemiyeti ilerigelenleri yerine getirdi. Öyleyse biz bu şerefli kişilere utanarak teşekkür etmeliyiz.

Ancak eski dönemde ilmiye sınıfı ve medrese öğrencisi jurnalciler için en geniş bir lokma olduğundan bu hâinlerin bizim kadar hiçbir sınıf ve meslek hakkında ilerleme yolunun engeli olmadıkları hususu da durumumuzu yakından bilenler tarafından teslim edilen bir gerçektir⁵.

Görüldüğü gibi, II. Abdülhamit yönetimini kötileyip hainlikle itham eden Mustafa Sabri Efendi, iktidarı ele geçiren İttihatçılara ise tam destek verip göklere çıkarmaktadır ve onlara, yaptıkları ihtilâlden dolayı da, utanarak teşekkür etmeyi bir borç bilmektedir.

Başka bir makalesinde ise, yine oldukça ağır bir dil kullanarak hem istibdât yönetimini, hem de II. Abdülhamit'i yerden yere vuran şu açıklamalarda bulunur :

"Bilindiği gibi geçen senenin 10 Temmuz'dan beri Allah'ın inayeti ve mücahitlerin gayreti sayesinde hürriyet ve Meşrutiyete ulaştık. Ondan önce özgür değil de tutsak mıydık? Evet, o vakit biz hükümetin tutsağıydık. Hükümet de yalnız kendini düşünen, dünyayı ve ahireti düşünmeyen bir adamın tutsağı idi. Bizi

⁴ *Beyânü'l-Hak*, s. 649

⁵ *Beyânü'l-Hak*, s. 2-3

adamlıktan çıkararak bu adam , etrafına topladığı beş-on hainin telkinlerini, şeriat ve kanundan üstün tutarak en âdî bir harem ağasının, en câhil hizmetkar parçasının, ya da en alçak bir menfaatçinin sözüyle hükümeti, hükümet de bizi kullanırdı. Bu tek kişi gündün güne yok ettiği milletten her gün biraz daha fazla korkar ve milletten korkması arttıkça Allah'tan korkması azalırdı. Milleti bu şekilde kendisine düşman bilen Abdülhamit hükümeti, halkı da birbirine düşürerek dünyayı Konya'yı anlamak için gözlerini açmağa meydan bulamaz bir halde kalmalarını temine çalışırdı. O dönemin bulaşıcı kötülüklerinden olarak hısım, akraba, konu komşu, hemşehri, vatandaş ne kadar birbirimizin gönlünü kırmış, ne kadar birbirimizi incitmişizdir. O devirde gücü yeten, yolunu bulan, yanı başındaki bir komşusunun, birlikte yaşadığı bir vatandaşının hakkını elinden almakla düşmanca, haksızlıkla üstün gelmekle iftihar eder; şeriatı, kanunu, insanlığı ayak altına aldığına bakmayarak üste çıkmakla şeref ve itibar sahibi olduğunu isbat etmek isterdi. Oysaki dîni ve medeni terbiye gören gerçek insanlar nazarında haksızlığı, zâlimliği kabule tenezzül etmek en büyük bir namussuzlukla beraberdir..."⁶

Mustafa Sabri, burada, bir yandan monarşinin yanlışlıklarını ve yöneticileri, hükümeti ve bürokrasiyi nasıl diktatörce uygulamalarla yönettiğini belirtiyor, bir yandan da monarşik düzende bireyler arası ilişkilerin, yakınlar, komşular vs. arasındaki bağların nasıl bozulduğunu ifade ediyor.

Beyânü'l-Hak dergisinin sorumlu müdürü olan Mehmet Fatîn (Gökmen) ise, "Cemiyetimiz" adlı makalesinin bir bölümünde istibdâk konusuna şöyle yaklaşıyor:

"Gerçekten senelerden beri yerleştirilen bilgisizlik ve istibdâtın acı sonucu olarak müslüman halkın dîni bilgileri, edindiği diğer bilgilerle mütenasip bir halde kalmış ve Batı medeniyetinin kazanılması ve ülkemize uygulanması âdeta farz olan maddî ilerlemelere kayıtsız kalınarak, çökmüş ahlâka yönelmeler başgöstermiş ve İslâm güneşinin gerçek parlaklığını anlayamayacak görüşler çoğalmıştı. Ulemâ bu acı gerçeği göz önünde tutuyordu, bütünüyle anlıyordu, ağlıyordu ama bir şey söyleyemiyordu. Yalnız geleceğe bakarak biliyordu ki Allah, dînini her zaman koruyacaktır. Evet bir şey söyleyemiyordu. çünkü dîni hükümlerin tebliğine hangi noktadan başlasa, adalet ve gereklerine sarılsa, zulüm ve istibdâta karşı koyma emrinden başka bir şey söylemeyecekti. Bunu anlıyan istibdâdın ayak takımları mel'un fikirlerini özellikle ulemâya yöneltmişlerdi. Ulemânın vaazlarında dua ve isrâiliyâtta başka bir şey söylememesi hemen hemen zorunlu idi..."⁷

⁶ Beyânü'l-Hak, s.1150-1151

⁷ Beyânü'l-Hak, s.10-11

Adı geçen makalenin buradaki alıntısından da anlaşıldığı gibi Mehmet Fatîn, bütün bilgisizliğin ve geri kalmışlığın sebebini istibdât yönetimine, dolayısıyla II.Abdülhamit yönetimine bağlamaktadır. Acaba bunda ulemânın rolü olmamış mıdır? Şüphesiz olmuştur. Medreseler konusunda buna değinilecektir.

Hayret (Adanalı) da, "*Ya Halîm Ya Alîm*" adlı makalesinde halkın ve ulemânın istibdât döneminde çektikleri acı ve sıkıntılardan sözederek:

"İstibdât yönetiminin zulmü, yönetimi altında bulunan değişik milletlerin tümünü içine alıyordu. Ancak müslümanlar, diğer milletlerden daha çok zulme uğramaktaydılar. Çünkü Ermeni, Rum vatandaşlarımızın birer patrikhaneleri vardı. Patrikhaneler, milletin önüne siper olup saldırgan zulmü, bazan iterek, bazan durdurarak milletlerini olabildiği kadar koruyordu.

Müslümanların ise istibdât yönetimine karşı önlerinde engel olacak öyle bir şeyleri olmadığından saldırgan zulümden tümüyle etkilenmiş olarak, ayrıca delik deşik bir halde bir de istibdât hükümetinin, utanılacak zulmü ve zorbalığı altında bulunan değişik milletlerin tümünü sürekli cehâlet karanlığı içinde bulundurması ve hangi yönde bir ışık görse hemen üfleyip söndürmesi ile ne kadar aydınlatıcı ışıklar söndürülmüştür.

*Ne yazık ki zâlim hükümetin bu zulmünden en fazla etkilenen müslümanlar olmuştur. Çünkü Ermeni, Rum vatandaşlarımızın birer ilmî dernekleri vardı ve Patrikhanelerin koruması altındaydılar. Bu yüzden Ermeni, Rum vatandaşlarımız ilmî derneklerinin rehberliği altında eğitim, sanayi ve ticaret yollarında çok ilerlediler."*⁸

Oysa müslümanların geri kalmasının başlıca sebebi eğitimsizlik ve öğretimsizliktir. Bunların sebebi ise, Osmanlının kullanmakta olduğu alfabenin yetersizliği ile açıklanmaktadır.⁹

II. Abdülhamit dönemiyle ilgili bu açıklamalardan bir diğerini de Fatih Dersiâmlarından olan Hafız Mehmet yapar. "*Makale-i Mahsusa*" adlı yazısında o da çok ağır bir dil kullanmıştır:

"Eski hükümet, bütün Osmanlılara uygun gördüğü işkencenin en korkuncunu müslümanlara yapar, çaresiz halka arzu ettiği eşkiyacılık ve istibdât silahının en güçlüsünü müslümana yöneltirdi. Yaptığı zulme, kanun dışı, meşru ve makul bir şekil vermek alçaklığını ve ikiyüzlülüğünü göstererek, araştırmayı geçiktirerek alemde gizlemek için işlediği cinayetin, haşa, yüce dînin hükümlerinden olduğunu bildirirdi. Halka hainlikle saldırdığı vergileri hilâfetin toplama hakkı olan zekat olduğunu

⁸ *Beyânü'l-Hak*, s.6-7

⁹ *Sebilürreşad*, İstanbul 1329, c. XI, sayı 271, s.175; sayı 274, s.224

söylendi. Yüce dînin izlerini silip yok etmeyi, güzel şeriatın resmîyesini ortadan kaldırıp yok olmasını bir görev edinmişti. Dînî kitapları toplar en değersiz yerlerde hamam külhanelerinde yakardı.

Medrese öğrencileri, kendilerinde hürriyet düşüncesi olduğundan, mavnalarla, süprüntü kayıklarla dışarıya gönderilip uzaklaştırılırdı.

Huzur Mahkemesi gibi bir adalet kapısını kapatıp, Mecelle Meclisi gibi bir ilim ve irfan yerini kaldırıp yok etti.

Avrupalılar İbn Abidîn'den, Şafî'den, Malikî'den binlerce adalet ve ahkam kanunları tercüme ettikleri, "Şerh-i Mevâkıf" gibi kelim kitaplarını çok defa basıp yayınladıkları halde, satıştan kaldırıldı.

Son yıllarda Allah'ın kullarının başına gelenleri diyânet ehli ve şerefli kişiler, istibdâtın bu kötülüklerinin İslâm'da açtığı gediklere bakarak bu ülkeden İslâmiyetin artık yok olmaya yüz tuttuğuna hükmetmeğe başlamış ve matemler içine girmişti.

"Müslümanlık bu mudur? Hamiyet ve diyanet bunu mu gerektirir? Memleketi harap ettiniz, halkı ezdiniz, İslâm'a savaş açtınız." yollu şikayetlerde bulunanları bir taraftan ezmeye, yok etmeye çalışırken öte yandan **"Ne yapalım zamanımız pek nazik, Avrupalılara iyi görünmekle bizde taassup eseri bulunmadığını sırası geldikçe açıklamakla varlığımız devam edebiliyor,"** gibi cevaplar verirlerdi.

Bu ezilen, yok edilen şikayetçilerin içinde edindiği dînî bilgileri Avrupa ilimlerine ve eğitimine dayanan vatanseverler bulunacak olursa **"islahatı (işleri iyileştirme) biz sizden çok severiz. Ülkemiz için Avrupalıların buluşlarının ve şu andaki uygarlık eserlerinin ortaya çıktığı yer olmasını bütün varlığımızla isteriz. Fakat ne yapalım? Ortada bir dîn var. Bir takım câhil halk ve tutucu insanlar(!) O dînin varlığının korunmasına çaba sarfedip duruyor. Bu engel ortadan kalkmadıkça isteklerimiz yerine gelmeyecek, ümitlerimiz gerçekleşmeyecek,"** yollu nifak sesleri gelirdi.

Vatanın şânına, insanın mutluluğuna dîn engel olmuyordu ki böyle iki yüzlü itirazlar yapılsın.

Yüce İslâm dîni zulmü şiddetle engellerken zâlimleri çeşitli ilahî cezalarla uyarırken istibdât hükümeti ise, zulüm yapmayı doğal bir iş, zâlimliği de bir şeref, bir meziyet olarak görüyordu. İslâm dîninin hükümleri, adâleti ve her işi ehline vermeyi emrederken istibdât hükümeti ise, adâleti bir cinâyet sayıyordu ve ehliyetli kişileri işkenceler altında ezmekten geri durmuyordu. İslâm dîni vatan sevgisini imandan bir parça olarak gösterirken istibdât hükümeti vatani sevenleri, hatta vatan

sözünü ağzına alanları cinâyetle ithamla, bin çeşit işkencelerle yok etmeye çalışıyor; Kara ve Deniz kuvvetlerinin çöküp perişan olmasını bir insanlık görevi sayıyordu.

İslâm dîni, hâfiyeliği alaya alıp kişilerini kötüleyip tehdit ederken, istibdât hükümeti namuslu kişileri hâfiyeliğe teşvik edip zorluyor ve hazineyi hafiyelere tahsis ediyordu.

İslâm dîni danışmayı tavsiye edip emrederken, istibdât hükümeti kendisinden başkasına bir hak vermiyor ve hâmiyetli kişilerin ağızlarını kızgın demirlerle dağlıyordu.

İslâm dîni beşikten mezara kadar öğrenmeye yöneltip teşvik ediyor ve **bilenlerle bilmeyenlerin bir olmayacağını** açıklarken istibdât hükümeti eğitim ve öğretimin yayılmasına engel olmaya çalışıyordu. Medreselerin, mekteplerin yok olması çarelerini araştırıyor; kütüphanelerin yok oluşunu, kitapların yağma edilmesini sevinçle alkışlıyordu.

İslâm, rüşveti alan ve vereni lânetlerken, istibdât hükümeti rüşveti meşrû ve doğal bir hak görmekteydi. Memurluklar rüşvetle alınır ve satılırdı." ¹⁰

Burada, istibdâtla ilgili yazılanların bir değerlendirmesi yapılacak olursa Beyânü'l-Hak ulemâsından pek çoğunun makalelerinde II.Abdülhamit dönemiyle ilgili olarak çok ağır bir dil kullandıkları söylenebilir. Onlara göre Abdülhamit yönetimi dîn ve şeriat düşmanıdır. Herkese ve özellikle müslümanlara büyük zulümler yapmıştır. İslâmiyeti yok etmeyi, şeriatı ortadan kaldırmayı kendisine görev edinmiştir. Ulemânın ve medreselerin düşmanıdır. Ülke geri kalmış ve insanlar câhil bırakılmışlardır. Ülkedeki zulüm ve işkence yüzünden insanlar yaşamaktan bıkmışlardır. Ülkede güzel olan bir şey yoktur, vs.

Oysa herkesin bildiği gibi en fazla okul Abdülhamit döneminde açılmıştır¹¹.Ama onun dönemindeki okullarda yetişenlerin pekçoğu ona düşman olmuşlardır. Ayrıca İslâm birliği için en fazla çaba sarfeden ve müslümanların güçlenmesini isteyen yine II.Abdülhamit olmuştur. Fakat, nedendir bilinmez bir kısım ulemâ ona düşmandır ve bunlar, dış güçlerle onların içerideki taraftarları ve gayri müslimler ile birlikte, bilerek ya da bilmeyerek, hareket etmişlerdir. Abdülhamit düşmanlığı yapmışlardır. Halbuki II.Abdülhamit, "**hasta adam**" olarak adlandırılan Osmanlı Devletinin hayatta kalmasını sağlamak için bazı gerekli tedbirler almıştır. Batılıların ve içerideki azınlıkların niyetlerini çok iyi bilen II.Abdülhamit, bu tedbirleri almak zorunda kalmıştır. Bu itibarla bu tedbirlerin

¹⁰ Beyânü'l-Hak, s.11-13

¹¹ Geniş bilgi için bkz. Koçer, Hasan Ali, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul 1991 s.129-168.

azınlıkların hoşuna gitmemiş olması tabiidir. Zira onların niyetleri bellidir. Bu sebeple onların yaptıkları eleştirilerin sebeplerini anlamak zor değildir. Ama aynı eleştirilerin ulemâ tarafından yapılmasını anlamak zordur. Acaba bu eleştirileri yapan ulemânın elinde bu eleştirilerle ilgili kesin kanıtları var mıydı? Ki, bu konuda somut deliller ortaya koyamamışlardır. O halde büyük ölçüde zanla hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Eğer böyle ise âlimlerin böyle zanda bulunmaları çok acıdır. Üstelik Kur'an tarafından kötü zan yasaklanmıştır¹².

B - Meşrûtiyet ve Meşveret (Danışma) ile ilgili Görüşler

Tahminlere göre 1889 yılında Askerî Tıp öğrencileri olan İbrahim Temo (Arnavut), Mehmet Reşit (Çerkez), Abdullah Cevdet ve İshak Sükûfî (ikisi de Kürt) tarafından kurulan gizli bir örgüt zamanla güçlenerek "İttihat ve Terakki" adını almıştı. Mason kuruluşları gibi kurulan bu örgüt gittikçe, II. Abdülhamit'e düşman olan ve onun düşürülmesini isteyen kişilerce desteklenmiştir.

Akıllarınca ülkeyi kurtaracak olan bu kişilerin hiçbir hazırlıkları yoktu. Görgü, bilgi, tecrübe eksikliklerinin yanında, oldukça da hayalperesttiler. Tek istekleri Abdülhamit yönetimini devirip yerine Meşrûtiyet yönetimini gerçekleştirmektir. Sonunda 1908 yılında, ordunun da yardımıyla ihtilali gerçekleştirmişler ve II. Meşrûtiyeti de ilân ettirmişlerdi.¹³

Daha önce de belirtildiği gibi II. Meşrûtiyetin ilânından hemen sonra Beyânü'l-Hak dergisi de yayın hayatına başlamıştı. Ulemânın çıkardığı bu dergide, Meşrûtiyet ve meşveret konusunda uzun uzun makaleler yazılmıştır. Kimisi bu makalelerinde meşveretin, yani danışmanın, her işte gerekliliğini, önceki paygamberlerden, Hz. Muhammed (s.a.s.)'den ve sahabelerden örnekler vererek geniş geniş anlatırken; kimisi de hak ve hürriyet baminından, ahlâk yönünden ele almışlardır.

İbnü'l-Emin Mahmut Kemal, "*İdare-i Meşruta*" adlı makalesinde bir tek kişinin elinde olan yönetim ile Yüce Allah'ın vergisi olan insan hürriyetinin, mutlak esarete dönüşeceğinden buna katlanmanın imkansızlığını açıklar ve tek elden yönetimde her ne kadar hak ve adalete çalışılsa da amme hürriyetini sağlamanın imkansız olduğunu, halkın işleri ne zaman ki bir tek kişinin yönetimine dayanırsa o anda hemen hürriyetin gideceğini, hürriyet mutluluğunun korunmasının bir şartla

¹² Kur'an, 49/12.

¹³ Geniş bilgi için bakınız. Bayur, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılâbı Tarihi**, Ankara 1983, c. I. ; Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, İstanbul 1987; Stanford -Ezel Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, çev. Mehmet Harmancı İstanbul 1983; Sultan Abdülhamit, **Siyasi Hatıratım**, İstanbul 1987

mümkün olabileceğini onun da Meşrûtiyet yönetimi olduğunu; Meşrûtiyetin varlığını sürdürmesi için de her şeyden önce insan düşmanı olan cehâleti ortadan kaldırıp, eğitim ve öğretimi, ayrıca güzel ahlâkı canlandırmakla olacağını belirtmiştir:

*"Bu yüce amacın oluşması, zelilâne isteklerle mümkün değildir. Hürriyetin doğurucusu olan iyi ahlâk, sonuçlandıracağı mertçe girişimlere muhtaçtır. Ahlak güzelliği, hayatın gıdası gibidir. Hiçbir fert, hiçbir millet gıdasız yaşayamaz. Bizim varlığımızın mayası ahlâkın özü olan dînimizdir. Dînden uzaklaşmamız, yaşamaktan uzaklaşmamızı gerektirir. Hürriyet de bize ancak dîn sayesinde yüz verir. Çünkü gerçek hürriyet İslâmiyet'ten ibarettir. Bunun için dînin emrettiği Meşrûtiyet idaresinin varlığını sürdürmesi, dînin emirlerine tamamen uymak şartlarına bağlıdır."*¹⁴ şeklinde açıklamalar yapmıştır.

Bâyezît Dersiâmlarından Harputlu Abdüllatif *"Meşrûtiyet, Meşveret"* adlı makalesinde ise, meşvereti peygamberlerden ve sahabeden örnekler vererek şöyle açıklar :

*"Şer'i meşveret geçmişten beri eski bir belgedir. Peygamberlik ile birlikte kendisine Allah tarafından mülk ve saltanat verilen Hz. Süleyman (A.S.), ilâhî vahiyle güçlendirildiği ayrıca evliyaullahtan Asaf b. Berahya gibi büyük bir vezirle işleri iyi yürütebilecek durumda bulunduğu halde yine de ülkesinin yönetimi işlerinde ordusu ve toplumu bulunan insanlar, cinler, yabani hayvanlar ve kuşlar ile danışmalarda bulunduğu rivayet olunmaktadır. Sebe ülkesi Kraliçesi Belkıs'ın tahtının huzuruna getirilmesi konusundaki danışması da Yüce Kur'an'da : "**Ey topluluk sizden hanginiz bana onun tahtını getirecek**", ayeti ile bilinmektedir. Hz. Süleyman'ın ordusuna ve toplumuna yaptığı bu hitap üzerine ordudan bir ifrit, Hz. Süleyman'ın hükümet meclisinden kalkmadan ve veziri Asaf da göz kapağını kapatmadan önce getireceğini arz edip haber vermiştir.*

*Danışma meselesi şu andaki İslâm şeriatında da korunmuş ve "**işlerde ahabınla danışmalarda bulun**", emri Hz. Peygamber efendimize verilmiş ve Hz. Peygamber efendimiz de danışmanın ümmeti için rahmet olduğunu, ümmetinden işlerinde istişare edenlerin hak ve hakikate erişmekle kurtuluşa ve sevaba ulaşacaklarını ve danışmayı terk edenlerin isabetsizlikle belada ve helakta olacaklarını bildirmişlerdir.*

Peygamber efendimiz birçok işte Ashabına danışarak, danışma işini ahabına öğretmişlerdir. Hendek savaşında sahabenin azlığı ve düşmanın çokluğuna bakarak savunma konusundaki danışmada Selman-ı Farisi Hz.lerinin görüşünü uygun bulup Medîne-i Münevvere etrafına hendek kazdırmışlardır.

¹⁴ **Beyânü'l-Hak**, s.370

Yüce Sahabe de bütün işlerinde öğrendikleri gibi danışmalarda bulunmuşlar hatta Ebü Hureyre Hz.leri " Resulullah'ın ashabından daha çok danışma yapan kimseyi görmedim " demiştir.

Danışma kesinlikle meşrû (yasal) olduğu gibi danışarak işleri yöneten medeni toplumların birleşip uyuşmaları ile ülkelerinin bütünü bayındırlık içinde, büyük ve güçlü oldukları halde, istibdât zulmü içinde yaşayan korkak kavimlerin yurtları ve ülkeleri harab olmuş ve kendilerinin de yokluk ve sefalet içinde buldukları göz önündedir.

Meşveret (danışma) ve Meşrûtiyet yönetimine küfredip saldıranlar meşrû emiri inkar edip denemiş ve gözle görülmüş olana karşı inat ve ısrarda bulunanlar, bütün dünyadaki müslümanların göz bebeği bulunan İslâm hükümetinin yok olması için çalışmış olurlar. " 15.

Yukarıda da görüldüğü gibi Harputlu bu makalesinde bir taraftan meşveretin ve buna bağlı olarak ortaya çıkan Meşrûtiyet yönetiminin İslâmın bir gereği olduğunu delilleriyle açıklarken öbür taraftan da henüz ilân edilen Meşrûtiyet hükümetine yani İttihatçıların yönetimine destek verilmesini istemektedir.

Mustafa Sabri Efendi ise, Beyânü'l-Hak dergisinin ilk sayısında Meşrûtiyet yönetimi ve yeni yöneticileri ile ilgili olarak, "Meşrûtiyet yönetiminin temsilcileri bulunan gayretli ve hamiyetli kişilere biz, yedek güç olacağız. İslâm dînini, hürriyet ve eşitliğe engel zannetmek gibi bâtil bir düşünceye kapılarak bu nimeti bu doğuştan verileni bize çok görmek insafsızlığında bulunanlar, ırk ve mezhep ayrıcalığı etmiş olurlar" 16 derken, yine bu derginin aynı sayısında Sorumlu Müdür Mehmet Fatîh ise, "Cemiyetimiz" başlıklı makalesinde:

"Mademki milletin toplanma hakkı geri verildi. Mademki hükümet, keyfi hareketlere ve istibdât (despot) davranışlarına son vererek milletin akıllı ve haklı düşüncesi sonucunun akışı yönünde gidiş başladı. Mademki danışma yöntemi her işimizde temel üssümüz oldu. Mademki herkesin, sosyal durumu ölçüsünde sorumlu ve suçlu tutulacağı kararlaştırıldı. Bütün millet fertleri için birçok görevler hasıl oldu. Bu görevlerden biri ve belki birincisi Meşru olan Meşrûtiyetimizin temelini güçlendirmek ve sağlamlaştırmaktı. Bu görev hemen hemen yerine getirildi. Güvenimiz altında bir Meşrûtiyet hükümeti kuruldu. Bize bu mutluluğu veren Cemiyet (İttihat ve Terakki Cemiyeti), bu meşrû olan Meşrûtiyetimize etki edip zarar

15 Beyânü'l-Hak, s.82-83

16 Beyânü'l-Hak, s.3

verecek elleri kırma konusunda ümmetin düşüncelerinin, milletin gönüllerinin başkanlığı görevini üzerine aldı"¹⁷, diyerek o da İttihatçılara destek verir.

Millet Meclisinin açılması üzerine "*Zübde-i Siyâsiyye*" başlıklı bir makalede de:

*"Bu hafta içinde siyaset dünyasının en büyük olayı Osmanlı Millet Meclisinin(Meclis-i Mebusan) açılışı oldu. Otuz iki yıldan beri siyâsî ve milli hukuku gasbedilip ele geçirilmiş, bu uzun süre adaletten mahrum, zulüm ve haksızlığa hedef olmuş olan Osmanlı milleti hâkimiyet hakkını elde etmekle Meşrûtiyet yönetimini ve danışmayı kurmuş, ayrıca Meclisi açarak gerçekten şerefini ilân edip öğünmüştür."*¹⁸ denilerek Meclisin açılışından duyulan sevinç dile getirilmiştir.

Görüldüğü gibi II. Meşrûtiyet'in ilân edilmesinden sonra Beyânü'l-Hak dergisinin ilk sayılarında çıkan makalelerde gerek Harputlu, gerek Başyazar Mustafa Sabri Efendi, gerekse sorumlu Müdür Mehmet Fatîm ve ötekiler olsun Meşrûtiyet yönetimini getirdikleri için İttihat ve Terakkiçilere şükranlarını sunmuşlardır.

Ama kısa bir süre sonra İttihatçılara bakış açıları yavaş yavaş değişecektir. Meclisin açılışından sonra hem Meclisin içindeki kişilerden hem de ulemâdan İttihatçılara karşı şikayetler başlayacaktır.

Bursa Mebusu Ömer Fevzi, Beyânü'l-Hak dergisindeki "*Nidây-ı Ehl-i İslâm*" başlıklı makalesinde:

"Son mutlu inkılâbımız üzerine her tarafta müslümanlar sevinmiş, serbestçe herkes dînî, dünyevî sözlerini çekinmeden söyleyeceklerini düşüncesi ile doğru yola doğru gidileceğini ümit etmiş ve değişik sınıflardan yapılan girişimler, sözler ve konuşmalar da bu ümidi doğurmuştu. Müslümanların sevinci bir kere danışma yönteminin dinden olması ve hükümetin dîninin de İslâm dîni olduğu Kanun-i Esasi (Anayasa)'de belirtilmiş bulunmasıyla şer'î ve dînî hükümlerin uygulanmaya konulması güvenine dayanıyordu. Din ulemâsının da zaman zaman Müslümanlara gerekli nasihat ve tavsiyelerde bulunarak müslüman halkı Meşrûtiyet yönetimine ve anayasaya bağlamaya çalışmaları hep bu düşüncelere dayanıyordu. Ne yazık ki ümitler bazı yönden boşa çıkıyor. Hele Müslüman halk, şer'î ve dînî emirler hakkındaki bekledikleri şeylerden hiçbir şey göremiyor.

*Dînî emirleri korumak ve yerine getirmek, tebliğ etmek ve yüceltmekle görevli olan dîn ulemâsının ve şeriat görevlilerinin sukutlarına engel kalmamıştır..."*¹⁹, diyerek ulemâyı göreve çağırırken, aradan bir süre daha geçtikten sonra Cemiyet-i

¹⁷ **Beyânü'l-Hak**, s.10

¹⁸ **Beyânü'l-Hak**, s.268

¹⁹ **Beyânü'l-Hak**, s.373-374

İlmiye-i İslâmiye ulemâsının, camilerde vaaz ve nasihat etmeleri ittihatçıların şeyhülislâmı tarafından yasaklanmıştır²⁰.

İttihat ve Terakki yönetiminin karşısında güçlü bir parti bulunmadığından muhalefet görevini bazen Cemiyet-i İlmiye ulemâsının yaptığı görülmektedir. İstanbul'da milletvekili seçimi ile yakından ilgilenip Şehremini Hüseyin Kâzım Bey'i tenkit etmeleri üzerine İttihatçıların Kongresinde çok büyük tenkitlere uğramışlardır. Bunun sonucunda Başyazar Mustafa Sabri Efendi, "*İttihat ve Terakki Kongresinde Kıraat Olunan Raporun Bir Noktası*" başlıklı yazının bir bölümünde :

"Cemiyet-i İlmiye'nin siyaset ile uğraşma hakkını inkar etmek tarafsız bir dimağ için mümkün değildir. Ulemâ siyaset ile tabii olarak uğraşır ve uğraşacaktır. Yalnız mesele uygulanan siyasetin iyi ya da kötü olmasındadır. Oysa Cemiyet-i İlmiye'nin bu güne kadar yaptığı işler, ayrıntılarıyla bilinen, görülen ve gayet açık olan işlerdir... Meşrûtiyetteki partilerin siyasetini andıracak tarzda bir özel siyaset takip ederek o çerçevede çalışma yapmak yasal hakkı iken, şimdiye kadar çalışmalarını sırf Meşrûtiyetin korunmasına yöneltmiş ve yalnız herhangi bir yönden Meşrûtiyete yapılan gizli ve açık durumlara karşı varlığını göstermiştir. İşte sonuncu defa olmak üzere Meşrûtiyet'in ruhunu oluşturan milletin seçme hakkı önemli derecede büyük olduğundan ulemâ, önemli gördüğü Meşrûtiyeti halka öğretmeyi kutsal bir görev bilmişti. Ne yazık ki bir hükümet memuru olan şehremininin millet tarafından seçilmiş bulunan belediye meclisi üzerinde nüfuz işine girişmesi, icra kuvvetinin (yürütme), Milletvekili Meclisine karşı tenfiz işlerini yapmasını bir başlangıç sayarak Meşrûtiyet ruhunu inciten bu durumu protesto etmişti" ²¹, diyerek İttihatçılara Meşrûtiyet dersi vermektedir.

Kısacası II. Abdülhamit yönetimini ağır bir dille eleştiren Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye ulemâsı, II. Meşrûtiyet döneminde, çok şeyler beklediği İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bir süre birlikte yürümüşlerse de daha sonra İttihatçılardan kopmuşlar ve kendi yollarında yürümek istemişlerdir. Ama sürekli olarak İttihatçıların engelleri ile karşılaşmışlardır. Zaman zaman dergileri kapatılmış, zaman zaman vaaz ve nasihat yapmaları yasaklanmış²²; bazan "*softalar*" ²³, bazan da "*sarıklılar*" ya da "*ilerlemeye engel kara kuvvet*" sözleriyle hakarete uğramışlardır. Geçici bir süre için İttihatçıların yönetiminden kurtulunca da: "*Allah'a hamd olsun birçok vataseverin, halaskar ellerin vasıtası ve Allah'ın yardımıyla ülkemiz dört seneden beri kendilerine*

²⁰ *Beyânü'l-Hak*, s.1498

²¹ *Beyânü'l-Hak*, s.2360

²² *Beyânü'l-Hak*, s.1498

²³ *Beyânü'l-Hak*, s.1922

has acaib bir Meşrûtiyet yönetiminden kurtuldu" ²⁴ demekten kendilerini alamamışlardır. Hele vatanın düşmanlar tarafından parçalandığı görülünce Ermenekli Mustafa Saffet "*Hak ve Vazife*" adlı makalesinin bir bölümünde :

*"... Bugün canımızdan aziz ve mukaddes bildiğimiz vatan hastadır. Evet bugün bize verilen ad "**Hasta adam**" lakabıdır. Etrafımızı kuzgunlar kaplamış, bütün dîn, vatan kaygısındaki insanların ümitleri yok olmuş, vatan gözlerini biz evlatlarına dikerek bütün ümidini ve kurtuluşunu bizden bekliyor. Bir taraftan Trablusgrap diğer taraftan Balkanlarda düşman ayağı altında türlü türlü ihtiraslar dolaşüyor, bombalar patlıyor. Altı yüzyıllık ecdatımızın akan kanlarıyla yoğrulmuş toprağı ve bunca yıldır sînemizde taşıdığımız vatanımızı bizden kıskanıyorlar..."* ²⁵ diyerek feryat etmekten başka bir şey yapamamaktadırlar. Herkes gibi ulemâ da, bu olaylar ve İttihatçıların yaptıkları hatalar karşısında çaresizlik içinde kalmışlardır

İttihatçıların istibdâtını da : "*Bir hükümette istibdât görenler hükümeti ele aldıktan sonra kendi istibdâtlarını göremez olurlar. Güç başkasının elinde iken istibdât fena, kendi ellerine geçtikten sonra iyi olur. O derece ki, artık adına istibdât bile denilmez. Onlar milletin düşünce ve görüşlerini sürekli eski istibdât ile oyalattırmak ve yeni tehlikeli işler ve sakıncalara karşı kayıtsız ve hissis kalmalarını isterler..."* ²⁶ şeklinde çekinerek de olsa tenkit etmişlerdir.

İskilipli Mehmet Atıf Meşveret konusunu yeniden ele almıştır. Daha önce Harputlu'nun II.Meşrûtiyet'in ilân edilmesi üzerine yazdığı makale gibi o da Meşrûtiyet'in ilânından üç yıl geçtikten sonra meşvereti dîni ve tarihi yönden inceler, meşveretin nasıl olması konusunda hem Kur'an'dan ayetlerle hem Hz. Peygamberden, hem sahabeden örnekler göstererek ve hadisler vererek "*Medeniyet-i Şer'iyeye - Terakkiyat-ı Diniyye*" başlıklı makalesinde şu açıklamalarda bulunmuştur :

"Meşveret tesâdümi-âre (görüşlerin çarpışması) ile hak ve sevabı bulup çıkarmak demektir" diye açıkladıktan sonra şöyle devam eder :

*"Meşveret (danışma), Allah'ın işlerinde, Peygamberin işlerinde, sahabenin işlerinde yasal olan yoldur. çünkü Bakara Süresinin 31. ayetinde kullara danışmanın hikmeti öğretilir, danışma gereğinin Allah'ın işinde yasal olduğu açıklanır. Alî İmran Süresinin 159. ayetinin sonunda, kendisinde danışma sözkonusu olan işlerde kalplerini hoş etmek için "**ashabınla danışmalarda bulun**" emriyle danışma kuralı, Peygamberin işlerinde meşru olduğunu gösterir.*

²⁴ **Beyânü'l-Hak**, s.2187, 3089-3091

²⁵ **Beyânü'l-Hak**, s.2587-2588

²⁶ **Beyânü'l-Hak**, s.2361

"Onların işleri aralarındaki danışma iledir." emri ile de bir iş ve olay ortaya çıktığı zaman kendi görüşleriyle iş yapmayı hemen toplanarak o olay hakkında danışıp tartıştıktan sonra doğru ve sevap olan ile iş yaptıkları için yüce sahabe övülmektedir. Birinci ayette, olay hakkında danışmanın gerekli olduğuna bütün insanlar uyarıldığı gibi ikinci ayette bir iş konusunda emirleri ve hükümet erkanını ve bütün köy, kasaba, vilayet ve başkent halkı ile danışmalarda bulunmak üçüncü ayet ile de bir olay hakkında ümmet ve halkın kendi aralarında danışma yapmaları gerekli olduğu konusunda uyarılmaktadır. Öylese üçüncü ayetin gösterdiği doğrultuda hükümet işleri, halkın işleri, ülkenin bayındırlığı konularında bütün halk ve tebanın toplanma hakkı ve danışma hakkı olduğu anlaşıldığı gibi, ikinci ayetin işareti gereğince de sözedilen konularda halkın, âmirlerin ve hükümet erkânı ile danışma hakları ve toplanma hakları olduğu anlaşılmaktadır. Ama bütün tebanın bir arada toplanmaları zor olduğundan bu toplanma ve danışma zorunlu olarak milletvekilleri ve ümmetin akıllıları ile olması gerekir ki işte bu da zamanımızda halk tarafından seçilerek gönderilen milletvekilleri ile vuku bulmaktadır.

Hz. Ebu Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber efendimiz bizzat Sahabe'ye danışarak, genel ve özel işlerde onların görüş ve düşüncelerini sormasının dışında Hz. Ebu Bekir'i bazı özel durumlarda sanki özel danışmanı yapardı.

Hz. Peygamber efendimizin, ma'sum ve danışmada müstağni olmasına rağmen danışma konusuna son derece önem vermesi, sahabeyi hoş etmek ve gönüllerini almak için , ayrıca sonradan gelecek ümmete doğru yolu gösterme tâlimi içindi.

Sahabe de aralarında danışma ve görüşme yapmadıkça bir olay hakkında hüküm vermezlerdi. Kısaca Hz. Peygamber'in ölüm günü henüz defnedilmeden önce ashop hemen Beni Saide Sakife'sinde toplanarak peygamber tarafından müslümanların oyuna bırakılmış olan halife seçimi hakkında danışma yapıldıktan sonra müttefiken Hz. Ebu Bekir'e biat etmişlerdir. Hz. Ebu Bekir hilâfet makamına geçtikten sonra sahabeden bir topluluğun görüşlerini almadıkça, onların düşüncesini sormadıkça bir iş ve olay konusunda hüküm vermezlerdi..."

İskilipli Mehmet Atıf bu açıklamalarından sonra Hz. ömer, Osman ve Ali dönemlerinde de buna uyulduğunu belirtir ve Hz. Ali'den şu hadisi rivayet eder :

"Hz. Ali: Ya Rasülallah siz ahirete göçtükten sonra bir takım iş ve olay ortaya çıkarsa onlar konusunda Kur'an inmeyeceğine, Hz. Peygamberden de bir hadis gelmeyeceğine göre, böyle olaylar karşısında nasıl bir iş yapalım buyurunca, Hz. Peygamber : **Öyle olaylar için ümmetin âbidve müttekî âlimlerini toplayıp aranızda**

danışma yapınız, bu konuda bir tek kişinin görüşü ile hüküm vermeyiniz, demiştir"
27.

C - Hilâfet Konusundaki Görüşler

Daha önce hilâfet konusunda yaptığımız çalışmalarda bir kısım ulemâ, halifenin Kureyş kabilesinden olması gerektiği görüşünü savunurlarken bir kısmının da bu görüşe katılmadıklarını tesbit etmiştik.

Cemiyet-i İlmiye ulemâsı da, ikinci görüşte olanlar arasında yerini almıştır. Yani halifenin Kureyş kabilesinden olma şartını günün şartları içerisinde değerlendirmişlerdir.

İskilibli Mehmet Atıf, *"Hilâfette Neseb-i Kureyş'i'nin Şart Kılınmasında Hikmet ve Keyfiyet"* başlıklı makalesinde bu konuyu ele alıp örnekler vererek açıklar.

O, *"Hilâfetten maksat, esas olarak şer'i hükümlerin yürütülmesi ve ümmetin işlerinin düzenlenmesi, kuvvet ve iktidarın kendisiyle var olduğundan hilâfetin şartlarından esas ve önemlisi kuvvet ve kudrettir"*, açıklamasından sonra Kureyş kabilesi üzerinde durur :

*"İslâm'ın başında Kureyş kabilesi büyük bir aşiret idi. Şeref, soy üstünlüğü, neseb, sayı çokluğu ile mülkün korunmasında, ümmetin işlerinin gözetilmesinde, şariat hükümlerinin düzenlenmesinde, kuvvet ve kudret yönünden öteki kabilelerden üstündü. Öyleyse hilâfet işini yerine getirmek için Kureyş kabilesinde çok üstün bir değer ve kabiliyet bulunmaktaydı. İşte bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber efendimiz, **"İmamlar (halifeler) Kureyş'tendir"** hadisi ile hilâfet işini Kureyş kabilesine tahsis etmiştir. Yoksa bu tahsisten maksat Kureyş'in yalnız Peygamberin soyuna mensup oldukları için değildir. Çünkü Yüce Peygamberlerin miras bırakmadıkları **"Biz peygamberler topluluğu miras bırakmayız"** hadisi ile açıklanmaktadır. Öyleyse birinci hadis ile hilâfet ve imametın Kureyş kabilesine tahsis buyurulması o hilâfetin ilk şartı olan kuvvet ve kudretin onlarda tamamen var olmasına dayanmaktadır.*

*Peygamber efendimiz vefat ettiği gün Kureyş ile Ensâr halife seçmek için Benî Saîde Sakîfesi adlı yerde toplandıktan sonra Ensâr, **Kureyş'ten bir emir, Ensâr'dan bir emir** seçmek fikrini ortaya koydularsa da Kureyş kabilesi, o sıra hilâfetin hem sıhhat ve hem ulviyyet şartlarına bütünüyle sahip olduğundan, ayrıca her yönden hilâfete ehliyet (yetki) ve hak kazanmış bulduklarından Hz. Ebu Bekir, **"İmamlar Kureyş'tendir."** hadisini delil gösterip Ensâr'ı susturmuş; sonra da hem Muhacirler hem de Ensâr topluca Hz. Ebu Bekir'e biat etmişlerdir. Bu şekilde hilâfet görevi Kureyş kabilesinin iktidarlara altına yerleşmiş oldu. Bu tarihten sonra hilâfet görevi*

²⁷ *Beyânü'l-Hak*, s.2606-2607,2620-2621,2643

Raşit Halifeler dönemlerinde tam olarak; Emevî ve Abbâsî halifelerinin zamanlarında ise eksik olarak Kureyş kabilesinin sorumluluğunda bulundu."

İskilibli, hilâfetin Kureyş kabilesine geçişini bu şekilde anlattıktan sonra Abbâsîlerin son dönemlerindeki hilâfeti ele alarak Kureyş'in hilâfet hakkını yitiriş sebebi üzerinde durmuş, sonra da hilâfetin Selçuklu ve Osmanlıya geçişini açıklamıştır:

*"Fakat Abbâsî hilâfeti ve saltanatının son zamanlarında bir taraftan Kureyş kabilesi bolluğa kavuşup refaha ulaştınca zevk ve eğlenceye kapıldı. Devlet yönetimi için yapılması gerekli olan bilgileri edinmekte yetersiz kaldılar. Bir taraftan da pek çokları hilâfet makamından uzak bulunan yerlere yerleştiklerinden eskiden var olan büyüklük, yücelik, güç ve kudretleri, zamanla zayıfladı ve bozuldu. Böylece hilâfetin ilk şartlarını yitirerek hilâfet yönetiminde büsbütün beceriksizlik ve eksiklikler baş gösterdi. Bu yüzden artık Kureyş kabilesi **"iş bitirme"** işinde ehliyet ve iktidardan düşecek dereceye gelmiş olduğundan o sırada güç ve iktidar kazanmış olan **Deylem** ve **Selçuk** kabileleri, uzun bir süreden beri Kureyş kabilesinin sorumluluğunda devam etmiş olan İslâm hilâfetini, sorumlulukları altına aldılar.*

*Daha önce belirttiğim gibi halifenin Hâşim ve Kureyş kabilelerine mensup olması hilâfetin sıhhatinin şartı olmayıp ulviyyetinin (yücelik, büyüklük) şartı olduğundan gerektiği zaman düşeceğine ve Kureyş kabilesine mensup olmayan halifenin ve hilâfetin de sağlıklı olduğunu İslâm ülemasından çoğu söylemiştir. Sahih-i Müslimde rivayet olunan bir hadisde; **"Emîriniz Habeşli bir köle bile olsa, sizi Allah'ın kitabı ile yönetiyorsa ona uyun"** denilmektedir.*

*Ayrıca İslâm ulemâsının büyüklerinden Ulema Sadrüşeria **"Ta'dilü'l-ulum"** adlı kitabında **"zamanla Kureyşî şartı düşerek Kureyş kabilesinden olmayan halifenin hilâfetinin de sahih olduğunu"** açıklamıştır.*

Emevî -Abbâsî halifelerinin hilâfeti nasıl sahih (sağlıklı) ise sıhhatinin şartları bulunduğu Selçuklu ve Osmanlı padişahlarının hilâfeti de sahih olup fıkıh kitaplarında açıklandığı gibi onların izin ve emirleri ile cuma ve bayram namazları ve cezaların uygulanışı gibi herkesin tevelli edemeyeceği şer'i hükümler de caizdir." Mehmet Atıf daha sonra şu açıklamalarla makalesini bitirir:

"Gerek Emevî ve Abbâsî gerek Selçuklu halifelerinin hilâfetinin hem sıhhat ve hem ulviyyetinin şartlarını tam olarak üzerlerinde toplamadıklarından, Raşit halifeler döneminde olduğu gibi hilâfetleri tam değildir. Bu konuda Osmanlı halifesi ile Emevî ve Abbâsî halifesi arasında asla fark yoktur. Şu halde eksik görünse de Emevî ve Abbâsî padişahlarına sözkonusu ünvanın verilmesi caizdir ve sahihtir. Gerek Emevî ve Abbâsî, gerek Selçuklu ve Osmanlı olsun bir halifeye biat olunduktan sonra

"Allah'a uyun, Peygambere uyun, ulü'l-emre uyun" ayeti gereğince bütün müslümanların ve himayesi altında bulunan bütün gayr-i müslümlerin İslâm halifesine uymaları ve boyun eğmeleri vaciptir ²⁸.

Sultankaleli İbnürrahmi Ali Tayyâr ise *"İslâmda İmamet-i Kübra ve Osman Oğulları"* adlı makalesinde, Hz.Ebu Bekir'den günümüze kadar geçen İslâm halifelerinin tahtta oturan imamlar olarak nitelendirdikten sonra hilâfetin de dînî, mânevî bir başkanlık ve dünya saltanatlığı olduğunu, halife olan kişinin ümmetin işlerini şeriat yolunda halledip düzeltmek ve İslâm ülkelerini korumakla görevli bulunduğunu belirtir.

Ali Tayyar, hilâfete ehliyetin şartlarını da sekiz madde halinde açıklamıştır :

" a) İslâm. b) Ergenlik: Zaruret ve kat'i gerek bulunmadıkça çocuğun hilâfeti sağlıklı olmaz. Osmanlı sultanlarından I. Ahmet, II. Osman, IV. Murat, IV. Mehmet henüz çocuk yaşlarında iken hilâfet makamına yükselmişlerdir. c) Akıl ve Anlayış : Delinin, bunağın hilâfeti meşru değildir. d) İlim ve Yeterlilik : Cahilin hilâfeti caiz değildir. e) Dinin Korunması : Şeriat hükümlerini yürütmeye gücü yetme. Acizin hilâfete ehliyeti yoktur. f) İslâm sınırlarını düşman saldırısından koruma. h) Halife cesur ve yürekli olmalıdır. Korkaklık halifenin sihhatine engeldir. i) Şefkat ve adaletin tam olması. Yoksa eşitliğe riayet edilmemiş olacağından zülüm olur. Zâlim ise halife olamaz." Ali Tayyar, ayrıca *"inananların üzerlerine mutlaka bir halife belirlemenin vacip olduğunu"* belirtmiştir.

O, Halifeyi seçip belirlemede bir kaç usulden sözedip üç madde halinde özetlemiştir :

"1- Genel oylarla seçim usulüdür ki bilinen ve meşrû olan da budur. Hz. Ebu Bekir'in hilâfeti gibi.

2- Veliht usulüdür ki ,bu özellikle halifenin görüş ve düşüncesine göre hayatta iken bir kişinin seçimi ve müslümanlar tarafından açıkça kabul edilmesiyle hilâfete resmen kabul olunur. Hz. Ömer'in hilâfeti gibi. Hz. Ebu Bekir'in tek başına belirlediği Hz. Ömer halkın onayını aldıktan sonra seçilmiştir.

3- Önceki halifenin emriyle bir özel meclis kurulup ve onun seçimi sonucu ile gelen halifedir. Hz. Osman'ın hilâfeti gibi. Hz. Ömer kendisinden sonra halife seçimini altı kişiden oluşan bir meclise emir ve havale etmişti. Hz. Osman ve Hz. Ali ekseriyeti almış olduklarından özel Meclis'ten Abdurrahman b. Avf, bu iki kişiden birini belirlemek için seçimde bulunmuş ve Hz. Osman seçilmiştir. Hz. Osman bilindiği gibi ayaklanmaya kurban gittiğinden veliaht gösteremedi şehit edilmiş. Hz. Ali, bazı kişilerin biattan çekinmelerine rağmen oy çokluğuyla halife olmuştu.

²⁸ **Beyânü'l-Hak**, s.2556-2557

Aynı şekilde Hz. Hasan da ümmetin içmâ ve ittifakı ile halife olmuştu. Görüldüğü gibi Râşit halifeler hep ümmetin icmâsı ile seçilmişlerdir."

Ali Tayyar bu açıklamaları yaptıktan sonra Emevîler ve Abbâsîler döneminde hilâfetin babadan oğula geçen bir makam olduğunu belirtmiştir. Halifenin tayininde de tagallüb ve tahakküm (zorla hüküm sürme) usulü olduğunu söyleyerek şu açıklamada bulunmuştur :

"Halifenin tayininde bir de tagallüb ve tahakküm usülü vardır. Ümmet arasında halife seçimindeki ihtilaf giderilemezse, işlerin idaresi millete mukdedir olduğu tesbit edilen ve müslüman olan bir kişinin imameti üzerine almasıdır ki halk artık buna kerhen bile olsa itaate mecburdur."

Ali Tayyar, Abbâsîlerin son halifelerini ise şöyle değerlendirmektedir:

"Abbâsîler, sonraları mütegalibe (zorba takımı) elinde oyuncak olmuş ve ülkede zulüm, bozgunculuk gibi durumlar belirmişti. O sırada ortaya çıkıp siyâsî varlıklarını, ister istemez Abbâsîlere onaylatan Büveyhoğulları, Abbâsîlerden dünya saltanatını almış ve manevi saltanatı onlara bırakmıştır. Daha sonra Selçukluların ortaya çıkmasıyla manevi saltanatları bile bozulmuş ve yalnız lafzen isimleri hutbelerde okunmakla yetinmişler. Daha sonra da Hülagu, Bağdat'ı alıp Abbasoğullarına son vermiştir. Abbâsîlerin yeniden Mısır'da varlıklarına kadar tam üçbuçuk yıl müslümanlar halifesiz kalmışlardır."

Osmanlı halifeliği ile ilgili açıklamalarında Yavuz Selim'in Mısır halifesinden bir Cuma günü Ayasofya Camii'nde "*Hâdimü'l-Harameyni'l-Muhteremeyn*" ünvanı ile hilâfeti devraldığını ; Osmanlıların da veraset usulünü benimsemekle birlikte gerçekten müslüman Türk evladı olduklarını gösterdiklerini; bazı siyâsî hatalarına rağmen Emevî ve Abbâsîlere kıyasla gerçekten muhterem ve saygılı olduklarını belirttikten sonra, makalesini şu cümlesiyle bağlamıştır :

*"Artık bir hayli zamandan beri geçerli olan babadan oğula saltanata karar verildiğinden özellikle değişik unsurlardan oluşan Osmanlı ülkesinde seçim yoluyla hilâfet kesinlikle caiz ve sahih olamaz."*²⁹.

Ahmet Şirânî ise, "*Hilâfet-i İslâmiye ve Âlem-i İslâm*" adlı makalesinde Trablusgarb savaşı ile yeryüzündeki bütün müslümanların her şeye rağmen halifeye kalben ve ruhen bağlılıklarını gösterdiklerini dile getirip halifenin önemini ortaya koymaktadır :

"İslâm hilâfeti, herhangi bir zamanda bir felakete uğrarsa, İslâm âleminin yükseldiği hüüzün ve yürekleri parçalayan sesler hilâfet makamına kalben ve ruhen ne derecelerde bağlı bulduklarını taş kalblilere bile hissettirmiştir. Şu sıra

²⁹ *Beyânü'l-Hak*, s.2009

yeryüzünün en ücrâ köşelerinden kulaklarımıza ulaşan feryatlar, anlattıklarımın en açık örneklerindedir. Trablusgrab olayı ,bütün müslümanların kalblerini titretti ve gözlerini ağlattı.

Hilâfet makamının birer özel organı olan Bosna-Hersek ve Bulgaristan müslümanları, bedenen hilâfet makamından ayrıldıkları halde, ruhen ve kalben ayrılmadılar. Acılarımızdan üzüntü, sevincimizden pay alıyorlar.

Hind müslümanları heyecanlı, Mısır müslümanları kaynamakta, Rusya müslümanları öfkeli, Çin müslümanları kızgın, kısaca dört tarafa yerleşmiş olan bütün dîn kardeşlerimiz büyük bir mâtem içinde Trablusgarb olayının sonucunu bekliyor. İslâm duygusu ne kadar yüce bir gönül duygusudur ki ,İslâmiyetin saldırıya uğradığını görünce her müslüman, içindeki her türlü kin ve intikamı unutuyor. Hilâfetin varlığına uzatılan elleri kesmeğe koşuyor. İşte İmam Yahya, işte Seyyid İdris, işte necip Arnavut halkı. Daha dün herbiri hükümet ile çarpışmakta iken bugün hükümetin yardımına yetişiyor. Vahşi İtalya'ya düşmanlık gösteriyor. Çünkü biliyor ki hilâfet makamının, Allah göstermesin, sarsılmaya başlaması İslâm âleminin sarsılmasına sebep olacaktır. Hilâfet güneşinin sönmesi İslâm dünyasını karanlıkta bırakacaktır. İşte İslâm duygusu buna izin vermez. Duygulu bir müslüman, buna katlanmaz. İslâm âleminin bu haklı üzüntüsünü belki Hristiyan dünyası yine taassubdan sayar. Oysa İslâm âlemi hiçbir zaman Hristiyan âlemi kadar taassub eseri göstermemiştir" Ali Şîrânî bu sözleriyle hilâfetin İslâm dünyası için önemini anlatmıştır.³⁰

D - Şeyhülislâmlıkla İlgili Görüşler

"Şeyhülislâmların Vazâifi Cümlesinden" başlıklı makalesinde Ahmet Şîrânî, şeyhülislâmlar ve görevleri konusu üzerinde durmuş ve son yüzyılın şeyhülislâmlarının görevlerini tam yapmadıklarını, okullarda okutulan bazı derslerin İslam kurallarına ters ve zıt olduğunu, bunlara karşı gereken önlemi almadıklarını, derslerin tek taraflı ele alınıp, imanın şartlarını iyi bir şekilde öğrenmemiş olan öğrencilerin düşüncelerini altüst ettiğini vs. belirtip aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

"Şeyhülislâmlar, İslâm halifelerini temsil ettiklerinden çok önemli, önemli olduğu kadar da nazik bir görevdedirler. Bu görev yüce İslâm dîninin hükümlerini korumaktır.

İslâm halifeleri, işlerinin ve çalışmalarının çokluğu yüzünden ve bu işleri tek başına yürütmelerinin imkansızlığını anlamış olduklarından bir bileni bulup, bu kutsal göreve seçmek zorunda kalmışlardır.

³⁰ **Beyânü'l-Hak**, s.2401

İşte bu zorunluluk gereği İslâm halifelerinin her biri hilâfetleri döneminde, hilâfeti temsilen ve vekalet yoluyla dînin hizmetinde bulunmak üzere bir şeyhülislâm seçip tayin etmişlerdir. Bundan sonra da seçip görevlendirme işi hilâfetin gereklerinden olmuştur.

Şeyhülislâmın görevleri önceleri de önemliyse de, büyük halifelerin siyâsî ilişkileri gece gündüz değişip arttığından, şeyhülislâmın işleri de artmıştır. Evet acaba şeyhülislâmın görevlerini önemli ölçüde yerine getirebilmişler midir?

Önceleri şeyhülislâmın verilen görevleri tam bir cesaret ve yüreklilikle yerine getirmiş oldukları inkar edilemez. Daha sonra gelen şeyhülislâmın görevlerini yerine getirip getirmediğini açıklayacağım. Benim görüşüme göre sonrakiler, öncelilere hayırlı evlat olamamışlardır. İnsan arasında çoğunlukla hüküm süren bu anlaşılmaz işin çözümünden âcizim.

Makalemin başında arzettiğim gibi şeyhülislâm efendînin birinci görevi şeriat hükümlerini ve İslâm kurallarını korumak ve dînî öğretimi teftiş edip gözetimi altında bulundurmaktır. Doğrusunu söylemek gerekirse, son yüzyılın şeyhülislâmı bu önemli görevleri hiç yapmamış ya da yapamamış, hala da yapılmıyor veya yapılamıyor. İşte herkesi derin düşündüren bir söz :

"Okullarda dînî öğretimin sınırlanıp azaltıldığı ya da azatılacağını çocukların velileri ve okulların ilgilileri tarafından duydukça içim kan ağlıyordu." sonunda bu kötü durum Dâruşşûrâ'da şiddetli ve ateşli bir şekilde kötülenip tenkit edildi.

Şeyhülislâm olan kişiler temsil ettikleri hilâfetin yüce saffetine ve İslâm'ın kurtuluş yoluna dayanarak dînî öğretim programını bir İslâm hükümetinin durumuna ve yüceliğine uygun olarak düzenleyip tertip etmesi gerekirken tersine çok kayıtsız ve saygısız bulunuyorlar.

Okullara tayin edilen öğretmenlerin tayin niteliklerine bir gözatarsak bu konuda doğru ve sağlıklı bir yol izlemediklerini büyük bir üzüntü ile gördüm. Bazıları güzel inançtan mahrum fennin kurallarını, İslâm kuralları ile toplayıp uzlaştırabilecek, başka bir deyimle **"iki yönün birleştiricisi"** ünvanını kendisine verecek bir yetenek ve bilgiden boş ve çıplaktırlar. Tabii olarak içlerinde iki kanatlı kişiler de vardır.

Mesela okullarda tabiat bilgileri okutuluyor. Bu bilgilerin bir çok noktası ilk bakışta İslâm kurallarına ters ve zıt görülüyor. Bu terslik aslında dînî kuralları ve imanın şartlarını güçlü bir şekilde öğrenmemiş bulunan öğrencilerin saf düşüncelerini altüst ediyor. İslâm'ın içeriği hakkında şüpheye düşürüyor. Bu felaketin önünü alacak olanlar bilinmektedir.

Sözkonusu bilimleri bu şekilde öğretmeye zorlanan öğretmenler, okuttukları bilimlerin kurallarını ne derecede biliyorlarsa, İslâm kurallarını da o derece tanımalıdırlar ki, her iki kuralın delillerini toplayıp uzlaştırabilsinler. Yapamazlarsa "çocuklar okuduğunuz bilgilerin şu noktası İslâm kurallarının, şu noktasına ters ve zıt ise de, siz yine İslâm kurallarından sapmayınız. Çünkü görüşler sürekli değişime uğrarlar. Bir çağın görüşleri öteki çağın görüşlerine uymaz. İslâm kuralları ise, sabit olup değişmez" desinler.

İşte bu özelliklere sahip öğretmenleri bulup tayin ettirmek, bulamazsa yetiştirme yollarına gitmek şeyhülislâmın görevleri gereğidir.

Yazık ki şeyhülislâm kürsüsünde oturan son şeyhülislâmlarda bu cesaret ve yüreklilik görülmemiş ve henüz görüldüğü de yok.

Gelelim İslâm hükümlerinin ve kurallarının konrunması konusuna. Hürriyeti başı boş ve yularsız olarak salıyorlarmış. Hayvanların hürriyeti gibi algılayan bir takım bozuk düşünceli kişilerin, dîn ehline ve İslâm kurallarına karşı isyan bayrağı kaldırdıkları görülmekte ve bu gibilerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Boş düşüncelerini gizleselerdi kimse bir şey söylemezdi. Ama ben bunu yazmaya mecbur oldum. Oysa iş öyle değil. Zehirlerini açıkça her yerde saçıyorlar. Birçok müslüman gencin düşünce ve inançlarını bozuyorlar. Bozup gölgelemek çok, buna karşı uyarıp aydınlatmak yok. Bu ne iştir bilemem. Dış ülkelerde bulunan müslümanlar uzaktan uzağa hilâfet yurdu adını işitince kalblerinde bir sevinç doğuyor. Buraya gelenlerin ise o genel sevinci yok oluyor. Zannedersenem bu durum hem şer'î siyaset hem de aklî siyaset açısından devlet ve milletimize zarar veriyor.

Şeyhülislâm, bu yönleri dikkate alarak ona göre tedbir almalıdır. Gerek içte, gerek dışta müslümanlar vekalet yoluyla şeyhülislâmları yüce İslâm dîninin başkanı ve koruyucusu saydıklarından onları haklı olarak tenkit ediyorlar.

Hele Ramazanda hayasız ve korkusuzca oruç bozanlar çağaldı. Polisler bir kısmını yakalayıp hükümete götürüyorlarsa da, bunların cezalandırılmalarına ait hiç bir kanun maddesi yoktur deyip salıveriyorlar. Bu durum, halkın çalkalanıp heyecanlanmasına sebep oluyor.

"Şeriat cezalarının, ayrı dînden insanlar arasında ortak olan yanlarını uygulamak mümkün değildir" deniyor. Öyleyse yalnız müslümanlara has olan kısmı uygulansa da bu fenalıklar olmasa ve halk hükümetten soğumasa kötü mü olur ?" ³¹.

Yine şeyhülislâmlarla ilgili olarak Bursa Mebusu Ömer Fevzi de "Nidây-ı Ehl-i İslâm" adlı makalesinde, Anadolu ve Rumeli illerinde yaşanan pahalılık ve sefillik

³¹ Beyânü'l-Hak, s.2541

üzerinde durduktan sonra, köşklere ve konaklarda zevk ve sefa içerisinde yaşayanları eleştirmiştir. Ayrıca II.Meşrûtiyet döneminde gördüğü dîne karşı davranışları da tenkit ederek, şeyhülislâmı göreve çağırıp şu şikayetlerde bulunmuştur:

"Bütün müslümanların halifesi bulunan Padişahımızın şeyhülislâmı da herkesin şeyhülislâmıdır. Böylece bütün işler için başvurulacak kişi olduğu bilinen şeyhülislâmdan, müslümanlar şeriat hükümlerinin korunması ve yerine getirilmesi girişiminde bulunmasını bekliyorlar. Şüphesiz buna hakları vardır. İcra kuvvetindedir. Zabıta kendi hükmünü uygulamakta tereddüt göstermez.

Rumeli ve Anadolu illerinde, birçok bölgede kıtlık, pahalılık, yokluk ve sefillikten elbette haberleri vardır. Günden güne yayılmakta olan ahlâksızlığın, değil İslâm'a insan topluluklarına da zarar verdiğini takdir ederler. Öyleyse İslâm dîninin şartlarından olan beş vakit namaz, temiz ve helal ticarete riayet edilmesi, içkilere ve oyunlara engel olunması, zina, livâta, köçek oynatmak, boş yere para harcayıp eğlenceye devam etmek gibi durumlara yol verilmemesi ile ilgili Şeyhülislâmlığın emirnamesi yazılıp dağıtılsa bundan ne zarar gelir? Hürriyet, Meşrûtiyet düzeni, İslâm hükümlerini kökünden sökmüş müdür? Tersine hürriyetimiz, şeriat hükümlerimiz ve milli kurallarımızla kayıda bağlanmış ayrıca Meşrûtiyetimiz de meşrudur.

Yukarıda belirttiğim gibi müslümanlar üzerinde şeriat hükümlerinin uygulanması, dîni kuralların korunması şeyhülislâmlık makamına aittir. Bunda dış siyaseti ve yabancı unsurları ilgilendiren bir şey yoktur...

Diyanet ve şeriat sınırından müslümanlar çıkmadılar ve çıkmak da istemezler.

Ey Şeyhülislâm Hazretleri! Müslümanların ahlâk ve edeplerini korumaya hizmet ediniz. Zira bu görevinizdir. Etmezseniz ötede sorumlusunuz. Edemiyecekseniz o makamı edebilecek bir kişiye bırakınız. Ayakları başları çıplak, giysi ve aştan mahrum, yoksulluktan ve imkansızlıktan son dereceye varan İslâm milletinin ve borcundan başka bir şey görülmeyen devlet hazinesinden her ay binlerce lira alanları görüyorsunuz...

Yağmalayarak, millet ve devletin yok olacak şekle gelmesine kadar susmanız uygun değildir. Şeyhülislâm olarak Peygamber efendimize ve yüce sahabeye, geçmişteki büyüklerimize uymanız gerekir. Onların durumlarından bir durum göstermeniz gerekirken, yeryüzünde ve Osmanlı ülkesinde müslümanlardan sorumlu iken neden düşünmediniz? Hâlâ da düşünmüyorsunuz. Sayısız ağalar, uşaklar, konaklar, arabalar, köşklere zevk ve sefa edecek zaman değildir. Maliyeden alınan o sarı liralara, milletin kalbinden çıkan kandan çıkmış sarı irindir. Düşünün,

*düşünün! Yüce makamlara, şeriat görevlilerine eğlence düşkünlüğünü bıraktıramazsak, beş-on uşak, onbeş-yirmi cariye, çalgıcılara yeterli maaş vermeğe uğraşırsak, devlet görevlilerine ne diyebiliriz ? Halkımız şeriat hükümlerinin hangisinin uygulanmasından emin olurlar? Bu gidişle hazineye de müslümanlara da hizmet yapılmıyor. Makamınızdan müslümanlara karşı şefkat ve merhametle fiilen şeriat kurallarının korunduğunu gösteriniz. Eğlence ve kötü ahlâka son vermenin gereklerini ortaya koymaya çalışınız."*³².

E - Panislamizm (İslâm Birliği) Konusunda Görüşler

Beyânü'l-Hak dergisinde idârî ve siyâsî yönetimler, dînî ve siyâsî kurumlar konusunda yazılan makalelerin yanında hem siyâsî, hem dînî, hem ırkî olan Panislamizm, Osmanlılık, Türkçülük gibi konularda da makaleler yazılmıştır.

Abdullah Davut, "*Panislamizm*" başlığı altında yazdığı makalede Londra'da kurulan "*Panislamizm Derneği*" nden, kurucularından ve kurucularının görüşlerinden söz etmiştir. Avrupalıların, önceleri Panislamizm düşüncesinden endişe duyduklarını, daha sonra ise, bu derneğin amacının son derece barışçı ve dostane olduğunu anladıklarında görüşlerinde değişikliğe gittiklerini, ayrıca bu dernek sayesinde Avrupa toplumunda görülmekte olan kötülüklerin İslâm ile düzeleceğini, insanları her çeşit mutluluğa erİştireceğini bahsederek şu görüşlere yer vermiştir:

*"Bundan iki yıl önce Hindistan müslümanlarından yazarlığı ve fazileti ile tanınmış Şeyh Müşir Hüseyin ve Şeyh Abdulkadir Efendiler'in İstanbul'u ziyaretlerini pek çok kişi hatırlar. Şeyh Hüseyin 1903'te meşhur İslâm hukukçusu Dr. Şah Abdullah el-Me'mun Suhreverdi'nin başkanlığında Londra'da kurulan ve bütün medenî âlem tarafından önem kazanan "**Panislamizm Derneği**"nin başkatibidir. Panislamizm adlı çok güzel bir İngilizce ile bir kitabcık yazıp neşretmiştir. Beş altı sayfalık olan bu küçük eser 1908 Şubat'ında basılmıştır. Bu dönemde Osmanlı devleti ile İngiltere ilişkileri alışıldığı üzere pek gergin olduğundan Hindistan'da karışıklıklar bütün şiddeti ile genişleyerek, Mısır'da da **Ahrar Partisi**'nin bütün gücü ile İngiltere hükümeti aleyhinde hoş olmayan gösteriler yapılmaktaydı. Gerçekten sözkonusu eser yazıldığında İslâm alemi pek müthiş bir zulme uğramış siyâsî bir durumdaydı. Türkiye istibdâdın öldürücü sebebi ile Avrupanın gözünde önemini büsbütün yitirerek her yönden ülke bütünlüğü ve hatta milli varlığı tehdit altındaydı. Fas'ta çıkmış olan kanlı ihtilal, dışarda da Avrupanın entrikaları ve saldırıları ile Afrika'da tek bir bağımsız İslâm hükümeti olan bu ülkeyi de yere gömmüştü. İran'da ise Muhammed Ali Şah'ın istibdât hareketleri meşrutiyete karşı olan düşmanlık ve*

³² Beyânü'l-Hak, s.373-375

saldırısı o bölgeyi de büyük bir ihtilal içinde bırakmıştı. Kısacası yeryüzünün her köşesinde ve her kıtasında müslümanların durumu gayet açık ve perişandı. İşte bunları göz önünde bulunduran "**Cemiyet-i Umûmiye-i İslâmiye**" üyeleri, her yerde tam bir çalışma ile müslümanların ve müslüman devletlerin haklarını gerek konuşarak, gerek yazarak savunuyorlardı.

İstibdat zinciri ile her tarafı bağlanmış olan müslüman Türklerin âlimleri ve erdemli kişileri dîni korumak, gerçeği kucaklamak için dîni çalışmalar yapamadıkları zaman bu kutsal cemiyetin taraftarları, bu yüce dînin kahramanları her yerde Kur'an hükümlerini, İslâm gerçeklerini, Hz. Muhammed'in yüceliğini değişik dillerle yayınlıyorlardı.

Dr.Şah Abdullah el-Me'mun bu yüzyılın en büyük müslümanlarından sayılmaya layıktır. Kurup düzenlediği bu kutsal cemiyetin işleri ve amaçları o kadar yüce o kadar İslâm'a yararlı, o kadar medeni insanların ahlâki ve sosyal yönlerini düzeltip tamamlamaya çalışmıştır. Şu son beş-altı yıldır "**Panislamizm Cemiyeti**" olağan üstü gelişme ve çalışma yapmıştır. Bunun için İngiliz siyaset adamları büyük endişe ve telaşa kapılmışlardır. Bu cemiyette İslâm'ı kabul etmiş birçok Avrupalı ve Afrikalı da İslâm'ın ilerlemesi ve yayılmasında olağanüstü çaba sarfetmektedirler.

İşte Londra'da yüce İslâm dîni ile şereflenen merhum Lord Stanley ve Liverpool'da önemli bir müslüman cemiyetine başkanlık eden Fazıl Şehir Abdullah Efendi ve Filipin adalarında Amerikan konsolosu eski general Muhammed Wip Efendi bu yüce amacın başkanlarıdır. Muhammed Wip Efendi zorluğa göğüs gererek Amerika da birkaç yıldır İslâm'ın yayılması ile meşgul olmaktadır. Bir çok ilim adamını İslâm'a kazanmayı başarmıştır. Yaptığı çalışmalar ile İslâmiyet, Amerika kıtasında İngiltere'den daha çok ilerlemiş bir durumda olduğu açıklanıyor...

Paris'te güçlü ve oldukça ilerleyen bir İslâm cemiyeti kurulmuştur. Son zamanlara kadar kütüphaneler dolusu uygunsuz eser yazıp neşreden Avrupalılara bu "**Cemiyet-i Umûmiye-i İslâmiye**"nin dîni çalışmaları sayesinde İslâm'ın insanları her çeşit mutluluğa ulaştıracağı anlatılarak, İslâm dîninin öteki dînler gibi ilim ve eğitim ile zayıf düşmediği, medeniyetle yükselip ilerleyeceği görülmüş ve İslâm aleyhine yazılan kitapların kinden başka bir şey olmadığı bildirilmiştir.

Başlangıçta "Panislamizm" adı Avrupalıları, özellikle İngiliz ve Fransızlıları büyük bir korkuya ve endişeye düşürmüştü. Bunun sebebi ise açıktır. Çünkü "pan" sözcüğünün Yunanca anlamı "bütün, genel" demektir. İşte İslâmlar içerisinde genellikle bir birlik adı bile onları ürkütmektedir. Ama cemiyetin isteklerinin ve amaçlarının son derece iyi, barışçı ve dostça olduğunu anlamaya başladılar. Bu cemiyetin amaçları üç maddeden oluşmaktadır :

1) Yalnızca İslâm aleminin maddi ve manevi menfaatlerine hizmet etmektir. Bu da eğitimin ve ticaretin genişletip geliştirilmesine ve de dînî ilimlerin yayılmasına; müslümanların haklarını, şereflerini, refah ve mutluluklarını savunmaya ve korumaya çaba sarfetmektir. Şii'ler ile Sünnî'ler arasında eskiden beri var olan ve aslında siyâsî bir çekişme sonucu ortaya çıkan ayrılığın giderilmesi cemiyetin en önemli amaçlarındandır.

2) Cemiyet-i İslâmiye, medenî ülkelerde Kur'an'nın gerçeklerini araştırıp inceleyen keşiflerin dikkatlerini vicdânî gerçeklere doğru çağırmaktır. Bu yolda şüphesiz kutsal amaç birliğinin oluşması kesin başarılacaktır. Bir kere İslâm dîninin ne kadar fenne, akla ve tabiata uygunluğu bilinmektedir. Öte yandan ise şu andaki medenî Hristiyan dünyasının içkiye, kumara, genelevine izin verdiği için genel ahlâkı son derece bozulmuş ve evlilik bağları, ev hayatı büsbütün mahvolmuş olduğu görülmektedir. Öyleyse İslâmiyet, emrettiği övgüye değer ahlâkı ile ve Avrupa ve Amerika halklarını büyük bir kötülükten kurtarabilir. Bugün İngiltere'de, Amerika'da ve öteki Avrupa ülkelerinde pekçok tek tanrıcı "Uniterian" toplumları vardır. Bunlar dîn açısından İslâm'a daha yakındır. Dinleri araştıran Avrupalı ilim ve fen adamlarının birçoğu Allah'ın birliğinde karar kılıp "teslis"e artık inanmıyorlar. İşte "Panislamizm Cemiyeti"nin uçuruma ve sapıklığa koşan insanlığı, doğru yola yönlendirmesi bir görev değil mi ?

Bugün Avrupa'nın boşanma mahkemelerinde açıklanan rezaletler, kumarhanelerin ne kadar ev yıkmış olduğu ve ne kadar zengini iflas ettirerek sonunda ya intihar ya da delirerek tımarhanelere gönderildiği açıklanmıştır. Öyle ise, iffetliliği yokeden, meşru olmayan birleşmeler sonucu doğan çocuklarının mezhebini korumak ve bütün kötülüklerin engellenmesi için İslâmiyet'in oralarda da yayılması gerekir.

3) İngiltere ile iyi geçinmekten ibarettir. Hatta İngiltere ile Türkiye arasında bir birlik tavsiye edilir.

Şeyh Hüseyin, İngilizlere karşı bir takım itirazlarda bulunuyor. Bir yandan Türkiye'ye karşı soğukluk göstermekle birlikte hükümeti sürekli bunaltıp baskı yapmasından, öte yandan da seksen milyon müslümanı aşkın uyruğu olduğu halde İngiliz hükümeti şimdiye dek hiçbir müslümanı etkili bir göreve tayin etmemesinden şikayet ediyor. Oysa Osmanlı devleti yalnız Londra'ya kaç tane Hristiyan uyruklusunu elçi tayin etmiştir. İran hükümeti de Prens Melkum Han'ı Londra elçiliğine tayin etmişti. Fakat yıllarca Hindistan'da hüküm süren İngiltere bir müslümanı bakanlığa ya da elçiliğe tayin etmemiştir. Bu güvensizliğin iyi bir politika olmadığını güçlü delillerle isbat ediyoruz. İngiliz hükümeti eğer gerçekten İslâm'ın

ruhunu anlarsa müslüman uyruğundan çok büyük yararlar sağlayabilir. Arabistan çöllerinde başı boş dolaşan Arap toplumu, dünyanın en güçlü ve dayanıklı olan Roma ve İran imparatorluklarını çökertmemişler miydi ? Dünyayı hatta Avrupayı sağlam bir uygarlığa yönelten, ilimler ışığı ile dünyayı kuzeyden güneye, doğudan batıya aydınlatan yine o Arap milleti değil miydi ? Neden böyle oldu ? İslâm'ın yalnız kılıcı bir iş görmez. İslâm dîninin ruhu, canı ve manevi güçleri şifa verir.

İşte bu dînin ve şeriatın güç veren ruhu sayesinde müslümanlar bir kez daha tembellik ve gafletten uyansalar aynı dereceye yeniden ulaşacaklardır. O halde İngilizler müslüman toplulukların dostluk ve yiğitliklerine güvenebilirler.

Bu arada Türkler Kânun-i Esâsi (Anayasa)'yi geri getirdiklerinden artık bundan sonra ilerleme yolunda adım atıp yükselecekleri tabiidir."³³

Ermenekli Mustafa Saffet ise, "Osmanlılık ve İslâmiyet" adlı makalesinde Osmanlılığı ve İslâmiyeti değerlendirirken Panislamizm'in tehlikelerinden sözeder :

"Osmanlılığın İslâmiyeti mi, yoksa İslâmiyet'in Osmanlılığı mı ? Aralarındaki güçlü bağ inkar olunmamakla birlikte, bazılarına göre İslâmiyetin Osmanlılığa güçlü bir bağla bağlanmış olduğu inancındadırlar.

Gerçekten Abbâsî halifelerinden sonra İslâmiyeti koruyan büyük devletlerden birisi de Osmanlı devleti olmuş ve İslâmiyet'in hasletleri sayesinde Osmanlı halkı yükselmiştir. Böylece Osmanlılık hem güvenli hilâfet merkezi, hem de İslâm aleminin koruyucusu sayılmıştır. Bununla birlikte İslâm, gücünü Osmanlılıktan değil, belki Osmanlılık, gücünü İslâm'dan alıyordu. İşte bunun için İslâm kurallarına verilen değer derecesinde Osmanlılık güçleniyor, zayıflaması ölçüsünde zayıflıyordu.

Osmanlı sultanları işin başlangıcında İslâm kurallarından ayrılmayarak mümkün olduğu kadar adaleti yerine getiriyorlardı ve o ölçüde de ilerliyorlardı. Kanuni döneminden sonra başlayan idare-i maslahat politikası, işi ehlinin dışındakine vererek, işlerin yönetilemeyeceğini anlamayarak ya da anlamazdan gelerek, milletin işlerini yüzüstü bırakmak suretiyle kapıldığı akıntının, devleti ve milleti nerelere doğru sürüklediğini bilmiyerek, Osmanlılığı çöküntüye daha doğrusu yok olmaya doğru sürüklemekten bir türlü yakayı kurtaramamıştı. Bu kadar yolsuzluklar ve karışıklıklarla birlikte yine de Osmanlıların varlıklarının sürmesi, İslâmiyet'in Osmanlılığa verdiği bir güçle ve zaman zaman İslâmiyetin Osmancılığa yardımcı olmasıyla. İşte son İtalya savaşının ilk devresi ile son günlerinin almış olduğu durum pek büyük bir örnek olmuştur. İtalya hükümeti savaş ilân ettiği zaman yalnız Traplusgarp'taki Osmanlı askerinin azlığını, kale ve siperlerinin boşluğunu gören müslüman halk, Osmanlılardan bir yarar göremediğini düşünmüştü. Ama

³³ Beyânü'l-Hak, s.284-286.

Osmanlılık ile İslâmiyet arasındaki güçlü bağı düşünememişti. Hatta içimizden bazıları bile İtalya'nın Trablus'a ayak basması ile işin olup bittiği inancındaydı.

İşte böyle bir durumda Osmanlılık ile İslâmiyet arasındaki güçlü bağın etkisiyle Trablusgarp ve çevresinde bulunan onurlu müslüman halk çöşmüştür. Şu halde Osmanlılığın İslâmiyet ile sıkı bağlılığından yararlanan Osmancılık olduğuna hiç şüphe yoktur. Allah korusun Afrika'da bulunan müslüman halk bu meseleden kendilerini ilgili bulmasalardı Osmanlılığın adı ve şerefi berbat olurdu. İşte bu ve benzeri sıkıntılarda Osmanlılar İslâmiyetin manevi gücünden çok yararlanmışlardır. Bunun üzerine Osmanlı devleti çeşitli anlamda bir İslâm devleti olmaktan başka bir şey olmamalıdır...

Meşrûtiyetin başlangıcından beri zaman zaman tekrar kabilinden yazılan ve takip etmek istenilen "**İslâm Birliği**" siyaseti memleketimiz için zararlı olduğu gibi böyle bir siyasetin uygulanmasına Müslümanlar arasında gerek olmadığını bugünkü şu Trablusgarp olayı açıkça gösteriyor. Zaten İslâm Birliği, "**Allah'ın ipine topluca sarılın**" ayeti ile bize emredilmiş iken ara yerde bir takım politikacıların, İslâm Birliği diye yaygara koparmasında hiçbir anlam yoktur. Yalnız biz İslâm'ı kendimizden soğutmamağa İslâm kurallarına gerektiği gibi uymakla İslâm alemine kendimizi sevdirmeye çalışalım."³⁴.

F - Türkçülük Görüşleri

II. Meşrûtiyet döneminde en çok tartışılan konulardan birisi de, Türkçülük olmuştur. Türkçülük düşüncesini bu dönemde Osmanlı devletine getiren, Rusya'da yaşayan Türkler olmuştur ³⁵.

Bu konu ile ilgili Mehmet Ali adında birisi tarafından Beyânü'l-Hak'ta yazılan "*Varaka-i Mahsûsa*" adlı bir makalede bu kişi, Türkler hakkında Ahmet Mithat ve Rıza Tevfik beyler tarafından verilen bir konferansta Rıza Tevfik'i eleştirerek şunları söylemiştir:

"Geçen akşam Fevziye kıraathanesinde Türkler hakkında Ahmet Mithat ve Rıza Tevfik beyler tarafından verilen konferansa yararlanmak maksadiyle gitmiştim. Mithat Efendinin, Türkler konusunda açıkladıkları birçok tarihi gerçeklerden ve yararlı araştırmalarından faydalandık. Bilmediğimiz bir çok şeyi öğrendik. Edirne Milletvekili Rıza Tevfik Bey'in açıklamalarını aynı istekle beklerken yüzbin kere yazık ki bütün müslümanları gücendirecek ve bütün Türklere kötü etki edecek kendi

³⁴ Beyânü'l-Hak, s.2416

³⁵ Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul 1970, s.9

görüşlerine dayanandan başka bir şeyle karşılaşamadık. Rıza Bey'in açıklamalarındaki konuşması üç temel noktayla sonuçlanıyor.

Birincisi, **"Türkler, milli bağlarını sürekli korumuşlar, dîn vesaire gibi şeylere önem vermemişlerdir"** diyor. Bu sözün ne kadar yalan, ne kadar gerçeklere ters olduğunu ve müslümanları üzmetten başka hiçbir değeri olmadığını anlamak için Bulgar, Macar, Finland, Tatar, Türk kavimleri arasındaki şu andaki ilişkiyi düşünürsek yeterlidir. Bu kavimlerin ise Türk oldukları tarihen bilinmektedir.

İkincisi, Cengiz'in vahşiliği, İslâm ve insan uygarlığını yok ettiği için hiç bir millet tarafından iyi görülmediğini ve beş on dakika önce Mithat Efendi'nin değil Cengiz'i, Timur'u bile sevemeyeceğimizi söyleyip bunu adaletli bir uygulama ile göstermiştir.

Bu bir milletvekiline, filozofa yakışan düşünce değildir, deliye yakışan bir sözdür. Ne gerek!

"Üçüncüsü, Avrupa, kalkınmasını dînden ayrılması ile ileriye götürebilmiştir. Türkler ise, dîni bağlarına o kadar önem vermezler, tabiatıyla biz de böyle yapacağız ve kalkınacağız" şeklinde beş-altı yüz müslüman'ın huzurunda bir dizi görüş yürütmesidir. Gerçekten Avrupa öyle kalkınmış. Fakat Batı'nın dîni ile İslâm dîni, Batının duyguları ile Doğunun duyguları karşılaştırılmaksızın böyle bir etraftı çevrilmiş düşünceler yürütmenin ne kadar haksızlık olduğunu, herşeyi bırakalım, iç siyasetimiz için ne kadar zararlı olduğunu düşünmemek bir milletvekili için ne kadar düşünülecek şey! Konferansta olan biz müslümanlar genellikle sabrettik, kendisini susturacaktık, nezaket ettik. Çünkü biliyorduk ki böyle mantıksız sözlere hiç kimse önem vermeyecek, sonra konferans verecek kişilerden rica ediyoruz. İslâm gerçeklerini bilmiyorlarsa o yönü hiç karıştırmayınlar ve taassubluk dışında dîni duyguları etkilemesinler"³⁶

II.Meşrûtiyet'in ilânından hemen sonra çıkan bu makalede Filozof Rıza Tevfik bu şekilde eleştirilirken aradan dört yıl kadar geçtikten sonra Arnavut ayaklanmasının olduğu dönemde Hayroviç İsmail adında biri ise "*Şeyh Mühsin Faniye Cevap*" başlıklı makalesinde Tanin gazetesinde 17 Ağustos 1328 (1912) tarihli sayısında çıkan "*Şark Meselesinin Türklüğe Göre Yeni Yüzü*" adlı makaleyi büyük bir dikkat ve üzüntü ile okuduğunu bildirmiş ve bütün müslümanların halifesi olan padişaha, sadece Türk padişahı denilmesini tenkit etmiş, ayrıca bu görüşün, Osmanlı müslüman halklarını, birbirinden nefret ettirdiğini belirterek şu uyarılarda bulunmuştur :

³⁶ Beyânü'l-Hak, s.294

"...Araştırma sonucunda anlıyorum ki, vatanın başına gelen belaları yeterli görmeyerek müslüman halklar arasında ayrılma ve parçalanma oluşturmak için Türklük meselesini, vatan çocukları arasında doğuracağı kutuplaşma ve nefreti düşünmeksizin, kurcalamak istiyorsunuz. Buna ilişkin olarak Aarnavutluk'ta ayaklananların sunduğu ve hükümetin kabul ettiği bilinen istekler yüzünden haklarına tecavüz edildiğini söylüyorsunuz.

Makalenizin temelini oluşturan nokta Türk'ün Padişah'ına uyacağına yemin eden Arnavutların bugün aksine davrandıklarını savunuyorsunuz. Zavallı Arnavutların yeminlerinin aksine hareket edip etmediklerini sözkonusu etmeyeceğim. Çünkü bu makalemizin yönü ile ilgili değildir. Ancak kişisel bir görüş olan "**Türk Padişahı**" deyimini kullanmış bulunmanız yüzünden itiraz edip Cemiyeti'nizin yararına ve herkesin zararına olarak ülkede değişim yapmak istediğiniz Makyavel'in siyasetini tenkit edeceğim. Herkes bilir ve kabul eder ki Padişah hazretleri, Türklerin Hakan'ı değildir. O, bütün Osmanlıların Padişah'ı ve İslâm'ın şanlı halifesidir. Kanun-i Esasi'deki açıklık bu şekildedir.

Arnavutların, hükümet tarafından kabul edilen istekleri Cemiyetinizin temelini o derece sarsmış olmalı ki o uğursuz zorbalığın eski gücünü iade edebilmek isteği ile muhterem ve necip Türklerin en ince duygularını uyandırman için, açıklanmış isteklerin necip Türk kavimine karşı bir darbe olduğu iddiasına kadar varıyorsunuz. Bu şekilde dindaş ve vatandaş olan Türkler ile Arnavutlar arasında derin bir nefret oluşturup bundan yararlanmak düşüncesinde bulunuyorsunuz.

Türk milletinin yaşamak konusundaki özelliğini isbat için Atilla'dan Hülagu'dan sözediyorsunuz...

Büyük yazar Namık Kemal, Cengiz'den, Hülagu'dan sözederken İslâm âlemine ve Türklüğe karşı yaptıkları zarardan onları haklı olarak kötülediği halde siz bugün kendinize has bir fikirle ve hayal ederek "Pantürkizm" (Türkçülük = İttihad-ı Etrâk) ile büyük yazarın haklı eleştirilerine karşı aynı kişiler hakkında övgülerde bulunuyorsunuz. I.Meşrûtiyet 1876 Kanun-i Esasi'nin düzenleyenlerinden olan ve Osmanlıda hürriyet fikrinin kurucularından bulunan Namık Kemal sürekli "İslâm Birliği" isteyerek bu saha da çalışıp eserler vermişlerdir. Şimdi inkılabın düşünürleri olmak iddiasında bulunan sizler ise, bunun tersini yaparak Osmanlı müslüman halkları birbirinden öğrendirecek bir Türklük meselesi oluşturmaya çalışıyorsunuz. Bu ise, ülke çıkarlarına ters düşer.

Makalenizin başında İttihak ve Terakki Cemiyeti'nin Said Paşa'nın şüphe ve tereddütleri yüzünden zorunlu dönüş yaptığını söylüyorsunuz. Siz Cemiyetinizin

zavallılığını ve düşüşünü kendi hatalarınız ve kendi eksiklerinizde aramayıp başkalarına ve Said Paşa'ya yüklemek emelinde bulunuyorsunuz."³⁷.

Görüldüğü gibi bu makalede İttihat ve Terakki Cemiyeti, bol bol eleştirilmiş, ayrıca Türklüğün ön plana çıkarılması ve İslâm'ın şanlı halifesi olan padişaha "Türk Padişahı" denilmesi yadırganmıştır.Yazar, bu cesareti, biraz da, o zaman İttihatçıların hükümetten çekilmeleri ve yerine İttihatçıların dışında yeni bir hükümetin kurulması üzerine almıştır.

Sonuç olarak, 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) tarihinde II.Meşrûtiyetin ilân edilmesinden hemen sonra kurdukları "*Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye*" ile ortaya çıkan Cemiyet-i İlmiye ulemâsı, II.Abdulhamit yönetimine her türlü hakareti yaparak başlangıçta İttihat ve Terakkicilerin yanında yer almışlar ve çıkardıkları "*Beyânü'l-Hak*" dergisinde düşünce ve görüşlerini yayınlamışlardır.

İlk makalelerinden anladığımıza göre, Meşrûtiyet yönetiminden aşırı beklentilerde bulunmuşlar ve sanki her şeyin güllük gülistanlık olacağını zannetmişlerdir. Ama zamanla hayal kırıklığına uğramışlar, İttihatçılardan beklediklerini bulamamışlardır. Bu arada II.Abdülhamit yönetimiyle ilgili olarak da bol bol eleştiri yapmışlardır.

Yalnız, II.Meşrûtiyet'in ilanından, daha sonra da 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) tarihinde Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra meydana gelen elîm olaylar üzerine ülkenin parçalanmakta ve işgal edilmekte olduğu görüldükçe; ayrıca dîne, ahlaka, edebe karşı sataşmalar yapıldıkça; Ramazan ayında bile çıplak kadın oynatılması³⁸ gibi rezillikler oldukça; dahası Meşrutiyet yönetimine rağmen seçimlere müdahale edildikçe, Cemiyet-i İlmiye ulemâsı tavır değiştirerek İttihatçılara karşı dolaylı yoldan da olsa makaleler yazmışlar ve tenkitler yapmışlardır. Bu yüzden birkaç kez dergileri kapatılmıştır. Buna rağmen dört yılı aşkın bir sürede yazdıkları dînî, siyasî, ahlakî, edebî, tarihî, sosyal ve ilmî makalelerle halka yararlı olmaya çalışmışlardır.

³⁷ *Beyânü'l-Hak*, s.3094

³⁸ *Beyânü'l-Hak*, s. 1537